

ZELENÁ SVATO- ZÁŘ

ERAZIM KOHÁK

KAPITOLY Z EKOLOGICKÉ ETIKY

PŘEPRACOVANÉ VYDÁNÍ

Zelená svatozář

Kapitoly z ekologické etiky

Erazim Kohák

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice SLON – Studijní texty, 17. svazek / řídí Helena Kubátová,

Alena Miltová a Jiří Ryba

Redakce Olga Vodáková a Jiří Ryba

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, podle třetího tištěného vydání (v Karolinu prvního)

© Univerzita Karlova, 2023

© Erazim Kohák – heirs, 2023

ISBN 978-80-246-5337-2

ISBN 978-80-246-5343-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

OBSAH

Předmluva	11
Předmluva ke třetímu, tu a tam vylepšenému vydání	17
Úvodem	
O lidech, slonech a porcelánu	19
I. Etika a ekologická etika	19
II. Žlutý lak opravdu došel	25
III. Ekologie, věda, filosofie	30
První část	
O lidech a (ostatních) zvířatech	35
I. Odcizení	35
II. Sblížení	44
III. Dilema	48
IV. Vegetariánství	60
V. Kompromis	64
Druhá část	
O lidech a (ostatní) přírodě	71
I. O morálním smyslu přírody	71
II. Etika bázně Boží	78
III. Etika vznešeného lidství	85
IV. Etika úcty k životu	100
V. Etika Země	110
VI. Etika záchranného člunu	116
Třetí část	
Strategie v ekologické etice	125
A. Strategie osobní odpovědnosti (Subjektivizace v ekologické etice)	125

I. Otázka ekologických strategií	125
II. Hluboká ekologie: Arne Naess a přátelé	129
III. Ekologie hlubinného ztotožnění	140
IV. Feminismus a ekofeminismus	145
B. Strategie poznání nutnosti (Objektivizace v ekologické etice)	152
V. Hypotéza GAIA	152
VI. Příroda a lidský živočich	159
VII. Systémová teorie v ekologické etice	167
VIII. „Ekologie“ jako ideologie	173
Na závěr	
Malé vyznání velké lásky	183
Doslov	
Erazim Kohák, člověk a přítel (Igor Míchal)	195
Úvod do literatury	197
Rozpis literatury k přednášce z ekologické etiky	199
Obecný soupis doporučené literatury	200
Přehledné soubory textů v češtině a slovenštině	215
Přehledné soubory textů pro čtenáře znalé angličtiny	215
Jmenný rejstřík	217
Rejstřík biblických odkazů	222
Rejstřík věcný podle kapitol	223
O autorovi	233
Fotopříloha	235

Všem, kdo se mnou sdíleli život pod rozpadlou hrází, dávno a daleko — lidem, bobrům, dikobrazům, mývalům, balvanům, stromům — a všem, kdo dnes sdílejí mé naděje pro tuto zemi.

E. K.

Pozoroval jsem lidového řezbáře, jak své dílo zpestřuje zbytky modelářských laků. Právě natíral apoštolům svatozáře na zeleno. Vracel jsem se tehdy z ekologické konference, a tak jsem se zeptal, jaký význam má ta zelená svatozář. Řekl zamýšleně: „Došel mi žlutý lak.“

PŘEDMLUVA

Účelem těchto přednášek je předložit čtenáři přehled *soudobého filosofického myšlení o lidském pobývání na Zemi* v době, kdy lidstvu došel žlutý lak.¹ Kdybych psal v angličtině, mohl bych hovořit prostě o *ecology*. V češtině má slovo *ekologie* poněkud jiný, technický význam. Tak tomu ostatně je ve všech zemích s tradicí autoritářské vlády. Taková vláda mívá sklon považovat každý sociální problém za úkol pro technokraty. Známe to z předešlého režimu. Vytvoří se *Ústav pro řešení problému*, ustaví se vědecký kolektiv řešitelů, kteří dostanou zadání, aby vypracovali řešení – obvykle na základě výsledků, jichž dosáhli (dříve) *sovětští soudruzi* či (nyní) *kolegové na Západě*. Řešitelský kolektiv předloží vypracovaný teoretický model – a problém je vyřešen. Teď už zbývá jen, aby strana a vláda prosadily dosažené řešení – totiž naordinovaly společnosti, co řešitelé rozhodli. Jak, o to už se technokraté nestarají. Jejich úkolem i zálibou je vypracovávat teoretické modely.

To, myslím, je důvod, proč nejen v České republice a na Slovensku, nýbrž ve všech postkomunistických zemích, ekologické ústavy nadšeně přijaly statistické projekce a teoretické modely systémových teoretiků jako *Meze růstu* a *Překročení mezí* a proč se přímo rozplývají

¹ Hnutí DUHA shrnuje situaci takto: „Zemi postihla globální ekologická krize. Globálně se otepluje, jemná ozónová vrstva je vážně ohrožena, denně vyhyne několik biologických druhů, pralesů ubývá závratným tempem, ubývá i obdělátné půdy a současně se ve velkém šíří pouště, narůstá chemické znečištění půdy, vody, ovzduší, zmarňují se jedinečné zásoby neobnovitelných surovin. ...Ekologická krize...nevznikla sama od sebe; má své jasné příčiny. Na straně jedné je to celková orientace průmyslové civilizace na tzv. rozvoj vyjadřovaný jako ekonomický růst. Z povahy organizace průmyslové ekonomiky vyplývá, že nemůže růst jinak než na úkor přírody. S tím na druhé straně korespondují dnes převládající nezodpovědné životní způsoby, jejichž charakteristickým rysem je snaha o zvyšování osobního hmotného blahobytu provázená zbytečnou nadspotřebou a otřesným plýtváním.“ Jan V. Beránek, *Proč je třeba zastavit JE Temelín* (DUHA, Brno, 1997) str. 23.

nad nejnovějším systémovým rozbořem *Faktor čtyři*,² který v podtitulu slibuje „Dvojnásobný blahobyť – poloviční spotřebu přírodních zdrojů“. Vzniká i domácí systémová literatura, která v některých případech prostě opakuje agitační rétoriku minulého režimu i se zkratkami, hlásí se k „pokroku“ a velebí blahodárný boj za podmanění přírody, jen kritiku buržoazních ideologií přejmenuje na kritiku konzumních ideologií. Podporuje rozvoj průmyslu, ovšem základního, ne konzumního. Zní to povědomě. Technokraté milují techniku a rétoriku, teoretické modely mají v popisu práce – a to platí i v otázkách lidského pobývání na Zemi. Ekologický problém je vyřešen, když řešitelé odevzdali teoretický model.

12 | Demokraté to vidí jinak, z lidského hlediska. Anglosaské a nordické společnosti s vyspělou demokratickou tradicí vědí, že i ten nejlepší teoretický model je marný, pokud ve společnosti chybí politická a občanská vůle k jeho uplatnění. Ostatně nordická i anglická zkušenost se sociální demokracií, založenou na občanské vůli, a ruská zkušenost s „reálným socialismem“, založeným na technokratickém modelu, poskytují zcela odlišná poučení. Proto anglosaské společnosti považují ekologii především za otázku lidských postojů, lidského vnímání a chápání přírody i místa člověka v ní – tedy za **otázku filozofickou, otázku lidskou** – a teprve druhotně technickou.

Anglosaské společnosti v nejmenším nepodceňují význam teoretických modelů. Jestliže se rozhodneme, že chceme zachránit Zemi a chceme vyhledávat trvale udržitelné způsoby lidského pobývání, pak bude naléhavě nutné mít k dispozici co nejlepší techniku a vědecké znalosti k uskutečnění tohoto cíle. Avšak v tomto pořadí. Pokud vnímáme přírodu jako neživou zásobárnu surovin a nekonečné stupňování spotřeby za smysl i úkol lidstva, nebudou nám ani ta nejlepší teoretická řešení nic platná. **Ekologický problém** jsme nevyřešili, když technokraté sestaví model udržitelného života – i když model, který předkládá *Faktor čtyři*, je v mnohém opravdu slibný. **Bude vyřešen teprve tehdy, až vznikne občanská a politická vůle k záchraně Země a trvalé udržitelnosti Života.**³

2 Donella Meadows et al., *The Limits to Growth* (Meze růstu; Universe Books, New York, 1972); Donella Meadows, Dennis L. Meadows a Jorgen Randers, *Beyond the Limits* (Chelsea Green Publishers, Post Mills VT, 1992), český překlad Pavla Polelchová a Ladislav Zvolánek, *Překročení mezí* (Nadace EVA v Nakladatelství Argo, Praha, 1995); Ernst Ulrich von Weizsäcker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovinsová, *Faktor čtyři: Nová zpráva Římského klubu* (z němčiny přeložili Milan Petrák a Šárka Crháková, Phare a Ministerstvo životního prostředí, Praha, 1996).

3 Pojem trvalé udržitelnosti se dostal do popředí na mezivládní ekologické konferenci v norském Bergenu. Znamená prostě životní styl – nejen techniku, nýbrž pře-

Proto v demokratických zemích se „ekologie“ jeví na prvním místě jako otázka toho, co v češtině označuji jako *ekologickou etiku* a obecněji *ekologickou filosofii* – a proč filosofující myslitelé jako Aldo Leopold nebo Arne Naess měli daleko širší dopad než systémoví teoretikové jako manželé Meadowsovi a zprávy Římského klubu. V tom demokratickém ovzduší jsem žil a působil přes čtyřicet let, a z toho vycházím. Proto v této knize chci informovat především o ekologické filosofii a etice.

Rád bych zdůraznil ono *informovat*. Píši jako učitel, ne jako agitátor. Chci poskytnout znalosti, ne agitovat pro to či ono řešení. Samozřejmě mám také své vlastní názory a netajím se jimi. Na konec knihy | 13 jsem připojil kapitolu osobního vyznání. Jenže o to přece nejde. Toto není kniha o mých názorech, je to kniha o soudobém ekofilosofickém myšlení. Jde v ní o to, aby čtenář získal dostatečné informace, aby si mohl vytvořit své vlastní závěry. Proto se snažím informovat, ne agitovat, text doplňuji odkazy k další literatuře a také referuji o řadě názorů, s nimiž sám hluboce nesouhlasím.

Totíž o „souhlas“ či „nesouhlas“ jde opravdu až na posledním místě. Nejprve jde o porozumění, o plné pochopení, o *čem to vlastně je*. V tom se obecně liší lidé myslící od lidí domýšlivých. Domýšliví lidé reagují na všechno okamžitým „souhlasím!“ nebo „nesouhlasím!“, jako by to nejdůležitější nebyla věc sama, nýbrž *oni* sami a co *oni* si o ní myslí – ať už jí rozumějí, nebo ne. Rozumět ostatně sotva kdy budou: bývají příliš zaneprázdněni svým „souhlasem“ či „nesouhlasem“, než aby mluvího vyslechli. Lidé myslící otázku souhlasu či nesouhlasu odloží stranou a začnou jinými otázkami. **„Co to znamená, co tím myslíte?“ Co vás k tomu vede, na čem to zakládáte?“ a konečně, „Co to znamená, co z toho vyvozujete?“ Teprve, když důkladně porozuměli tomu, co slyšeli a četli, obracejí se sami k sobě a kladou si otázku důvodů k „souhlasu“ či „nesouhlasu“.** O souhlas/nesouhlas jim jde až na třetím místě. Na prvním místě jde o porozumění, na druhém o důvody.

Prosím tedy čtenáře: Dejte prozatím stranou otázku, zda „souhlasíte“ či „nesouhlasíte“! Vždyť často sám „nesouhlasím“! Předkládám vám celou škálu rozporuplných náhledů a strategií, z nichž mnohé

devším soubor hodnot – který nezatěžuje Zemi víc, než je Země schopna obnovit, např. spotřebu papíru v mezích přírůstku dřeva. To je právě otázka hodnot, které nadměrné zatížení nevyžadují – procházka lesem místo vyjíždky automobilem. O tom viz Thijs de la Court, *Klíč k naší společné budoucnosti: Co skrývá zpráva Brundlandtové?* (Brontosaurus pro MŽP, EkoCentrum Brno, 1992).

jsou mi cizí. Jde mi o to, abyste si mohli vytvořit vlastní informovaný a důsledně promyšlený názor, založený na důkladném porozumění, ne na povrchních dojmech či nálepkách bez jasného obsahu.

14 | Nálepky jsou vůbec veliký filosofický nešvar. Neobejdeme se bez nich: představují zkratkovité výrazivo, bez něhož by text byl zoufale nepřehledný. Raději než pokaždé opakovat „postoj založený na úctě ke všemu životu a závazku život ochraňovat, pečovat o něj a radovat se z něj“ řekneme zkratkou „biocentrismus“. Tím se však vystavujeme velkému nebezpečí. Naučíme se nálepku a máme dojem, že už něco víme, že už něčemu rozumíme. Pak dochází k onomu trapnému „filosofování“ z nálepek, které se vyznačuje výroky jako „biocentrismus říká, že...“. „Biocentrismus“ přece nic „neříká“! Teorie nemluví. Říkat mohou jen lidé, a ti, pokud to jsou lidé myslící, to neříkají proto, že to „biocentrismus učí“. To by byla filosofie na ruby. *Někteří lidé zastávají určité postoje* – to je to prvotní, a následně je zkratkou označujeme jako „biocentrismus“. Tím, že jsem se naučil nálepku „biocentrismus“, jsem ještě nic nepochopil. Jde o to, co označuje ve skutečnosti, v lidské zkušenosti.

To je přístup, který sleduji v celé knize. U všech pojmů a pojetí, s nimiž se setkáme, se snažím poukázat, na čem v *naší zkušenosti* se zakládají, k čemu poukazují. Nestací určit význam pojmu v teorii, ve vztahu k jiným pojmům. Je třeba jej vykázat ze zkušenosti. Na čem v lidské zkušenosti se zakládá? Co přesně o zkušenosti prohlašuje? Co z něho vyplývá? Či lidověji, co by se změnilo ve světě našeho života, kdyby toto byla či nebyla pravda? Pokud nic, pak *učiněn jest měd' zvučící aneb zvonec znějící* (1K 13,1) – hezky se poslouchá, avšak nic neznamena.

Tuto knihu jsem se snažil psát tak, aby její slova něco znamenala – a také tak, aby byla použitelná jako základní četba pro semináře nebo přednášky z ekologické filosofie a etiky. Založil jsem ji na přednáškách, které jsem měl v letních semestrech 1996 a 1997 na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy pro posluchače prvního a druhého ročníku oborové filosofie – ač přednášky byly veřejné a pravidelně je navštěvovalo na osmdesát „mimorevírních“ posluchačů jiných oborů a fakult, avšak i zájemců z řad mimoakademických.

Pro učebnicové využití jsem na konci knihy připojil navržený rozpis literatury jak pro středoškolské, tak pro vysokoškolské užití, i anotovaný soupis literatury. Doufám, že kniha přispěje ke zvýšení úrovně *ekologické gramotnosti*⁴ ve vlastech slovenských a českých, pro-

4 Pojem *ekologická gramotnost*, který David Orr užil v roce 1992 jako název své knihy, jsem spolu s dalšími autory dlouho přičítal Aldo Leopoldovi, avšak nikdy u něho

tože jsem hluboce přesvědčen, že Zemi nespasí ani to nejdokonalejší technokratické schéma, pokud si občané sami neuvědomí potřebu zásadní změny našeho způsobu života na Zemi a pokud v nich nevznikne občanská a politická vůle k trvale udržitelnému životu.

Rád bych ještě poděkoval příteli ing. Igoru Míchalovi, takto vrchnímu federálnímu nadlesnímu ve výslužbě, který pečlivě pročetl a okomentoval ranou verzi rukopisu a doporučil řadu titulů z české literatury, přátelům Martině a Mílovi Průkovým a paní mgr. Marjiance Skýbové, mému prvnímu čtenářskému vzorku, a příteli dr. Jiřímu Vančurovi, mému prvnímu redaktorovi. Děkuji také příteli z nejmilejších, Stephenu Capizzanovi, který sdílí moji lásku k té lesní samotě pod rozpadlou hrází, dr. Sheree D. Conrádové, která řadu let sdílela tu samotou, všem přátelům z mých přednášek a seminářů z ekologické etiky, po řadu let na Bostonské univerzitě, od roku 1994 již jen na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, a všem přátelům z ekologických iniciativ, díky jimž ekologie v našich zemích není jen vědeckou faktografií či technokratickou teorií, nýbrž také *ekologickou etikou* – aktivním úsilím o etické soužití se vším životem. Zvláštní osobní dík patří paní Dorothy Mills Kohákové, rozené Američance, která jako Rut moábská (Rt 1,16–17) mě následovala do této země a přijala ji za svůj druhý domov. *Je to paráda, mít kamaráda!* Děkuji vám všem.

| 15

Na Jižním městě pražském, na Hromnice L. P. 1998
Erazim Kohák

nenášel. Pokud se mi podařilo zjistit, pochází z eseje J. Baird Callicotta, „The Conceptual Foundations of the Land Ethic“ in: J. Baird Callicot, ed., *Companion to A Sand County Almanac: Interpretive and Critical Essays* (University of Wisconsin Press, Madison, WI, 1987) str. 194. U Leopolda se vyskytuje jen sblížený pojem, *ecological comprehension of the land*, a to v *A Sand County Almanac* (Ballantine Books, New York, [1949] 1990) str. 262, český překlad Anny Pilátové, *Obrázky z chatrče* (ABIES, Tulčák, 1999) str. 253 – ač to je o něčem jiném. Ovšem všechno, co Leopold napsal, náleží k základní ekologické gramotnosti. – Všechny citáty z Bible sledují text kralického překladu z roku 1613.

PŘEDMLUVA KE TŘETÍMU, TU A TAM VYLEPŠENÉMU VYDÁNÍ

U knihy necelý rok staré je třetí vydání poněkud nezvyklé. Došlo | 17
k němu shodou okolností. Na Světovém kongresu filosofie v Bostonu
v srpnu 1998 se zlomky budoucího prvního vydání dostaly v anglic-
kém překladu mezi mé někdejší americké kolegy. Tak se o knize do-
zvědělo moje americké nakladatelství ještě před vydáním. Na jeho na-
léhání jsem připravil druhé vydání, tentokrát anglicky. Ukázalo se,
že překlad nestačí: bylo potřeba provést řadu změn v textu i v kritic-
kém aparátu. Některé z těchto změn jsem pak zanesl do původního
českého textu, takže se z třetího dotisku stalo třetí vydání. Změny
zahrnují především podstatné zkrácení nemístně osobní závěrečné
kapitoly, změny v kapitolách o Arne Naessovi, o hlubinné ekologii
a o Jamesu Lovelockovi, pak opravy a doplňky v kritickém aparátu
a v bibliografii, ze které v prvním vydání nevysvětlitelným způsobem
vypadla mj. Haeckelova *Natürliche Schöpfungsgeschichte*.

Pro zájemce o angličtinu uvádím, že druhé vydání vychází pod ti-
tulem *The Green Halo: A Bird's Eye View of Ecological Ethics* v nakla-
datelství Open Court Press v Chicagu na podzim 1999.

Autor

O LIDECH, SLONECH A PORCELÁNU

I. Etika a ekologická etika

Ekologická etika – o čem to vlastně je? Je to o životě, o veškerém životě na Zemi. O sloní matce, která se marně snaží ochránit své mládě před nebezpečím, na které ji příroda nepřipravila, před pytláky slonoviny s vojenskou technikou, kteří vraždí ve stále se zmenšujícím sloním biotopu. O vlčích, ochráncích životní rovnováhy v lesích, které lidé tráví a střílejí jako „škodnou“ – ač sami lesům škodí daleko více než všichni ostatní obyvatelé lesa dohromady. O ptácích, otrávených postřiky a vytlačovaných z tradičních biotopů a o velrybách zmatečných hukotem lodních motorů. **Je to především o člověku, který si o sobě myslí, že je ozdobou stvoření a pánem tvorstva, ale chová se ve světě jako slon mezi porcelánem** – ač každý, koho kdy slon pohladil citlivým pyskem svého chobotu, může dosvědčit, že tato metafora je zcela zavádějící. Zkusme to tedy bez metafor: co je to ekologická etika?

Slovo etika užívám v běžném významu souboru zásad a pravidel, které člověku naznačují, jak by se měl chovat ve svém obcování s druhými. Důraz kladu na ono *by se měl*. Nejde o to, jak se lidé jeden k druhému skutečně chovají. Tím se zabývají empirické vědy jako sociologie a antropologie. Ty zaznamenávají, jak se lidé skutečně chovají, třeba že v daném roce spáchá z každého sta tisíc obyvatel určité předvídatelné procento vraždu. Nekomentují, že by to lidé měli nebo neměli dělat, že je to dobré či politováníhodné. Jen konstatují: tak tomu je. Na rozdíl od živočichů s nenarušenou pudovou soustavou lidé ve své svobodě mohou dělat skoro cokoli.

Jenže v průběhu staletí si lidé uvědomili, že ne všechny způsoby jednání a obcování vedou k záhodným výsledkům. Svou nespolehlivou pudovou soustavu se naučili nastavovat představami o tom, co je a co není záhodné jednání. Z části tu pomáhá návyk a tradice, avšak přesto vznikají situace, v nichž se lidé musí rozhodovat. Proto také

vzniká etika jako pomůcka v rozhodování, systém zásad, které naznačují, jaké jednání nejspíše povede k optimálním výsledkům – protože jednat můžeme opravdu různě, avšak není lhostejné, jak jednat budeme. Můžeme se zničit, můžeme si ze života udělat stálý boj všech proti všem, můžeme vytvořit prostředí, které umožňuje klidné soužití. Často si ani neuvědomujeme následky svého jednání. Proto etika: návod optimálního obcování v lidském společenství.

20 | Tradičně lidé připisovali etiku Bohu, a jistě oprávněně. Pokud si Boha představujeme jako dobrotivého či dobrotivou, pak by Bůh pro své stvoření jistě stanovil/a taková pravidla obcování, která by pomohla vytvořit optimální životní prostředí. A opravdu, přikázání, která lidé obvykle připisují Bohu, se z velké části kryjí s osvědčenými pravidly obecné etiky, od „Cti otce svého i matku svou“ až po „Nepodáš křivého svědectví“. Pokud věříme v Boha, můžeme zásady etického obcování oprávněně považovat za boží vůli. Tak by tomu dobrotivý Bůh nepochybně chtěl.

Osvícenci, kteří si nebyli jistí, jak to vlastně je s tím Bohem, obvykle připisovali etiku morálnímu zákonu všehomíra – a zase oprávněně. Morální zákon chápali jako nadčasově, absolutně platná pravidla lidského obcování, zabudovaná od věčnosti do struktury lidského společenství, případně jako objektivní protějšek subjektivního rozumu. Také oprávněně: pokud lidstvo přežilo po celá ta tisíciletí, je zjevné, že zásady obcování, jimiž se řídilo, nebyly svévolné či náhodné, nýbrž odpovídaly struktuře lidského soužití. Můžeme stejně oprávněně říci, že etika představuje morální zákon v praxi, jako že v etice se odráží boží vůle pro boží stvoření – anebo, jak jsme řekli na začátku, že etika je soubor pravidel úspěšného obcování člověka s člověkem.

Představa **ekologické etiky** je zcela obdobná. Jde o **soubor zásad a pravidel, která člověku naznačují, jak by se měl chovat ve svém obcování se vším mimolidským světem**. V angličtině se pro myšlenku, které se zabývá lidským obcováním s mimolidským světem, vžil název *environmental ethics*, etika životního prostředí. Mnoho autorů tento název považuje za ne příliš šťastný. Nazývat soustavu všeho života – čili *biosféru* – naším „životním prostředím“ již naznačuje určitý výklad, jako by mimolidský svět nebyl než jevištěm, na kterém se sehrávají dramata lidských životů a dějin. To je možný výklad, a mnoha lidem připadá naprosto samozřejmý. Není to však prostá skutečnost; je to výklad. Pojem *etika životního prostředí* naznačuje, že jde o to, jak má člověk, střed všeho smyslu, zacházet se svým světem, který chápe jako své prostředí.

Tento výklad – milovníci nálepek jej označují jako „antropocentrický“ – opravdu není samozřejmý a dnešní stav světa naznačuje,